

PRESSHISTORIA

Av GUNNAR UNGER

ETT LIKA intressant som försummat område inom svensk samhällsforskning är presshistorien. Vissa insatser har dock gjorts; från senare år kan nämnas den av Ivar Ljungquist skickligt redigerade antologin »Ur Dagens Nyheters historia I–III», Ragnar Anderssons avhandling om Svenska Dagbladets politiska historia och möjligen Gudmar Hasselbergs levnadsteckning »Rudolf Wall, Dagens Nyheters skapare».

Nu har dessbättre med korta mellanrum inte mindre än tre presshistoriska skrifter publicerats, som åtminstone täcker några av de gapande luckorna på detta gebit. Främst i kronologisk ordning kommer Gunnar Sundells »Ord och öden i ett tidningshus» med underrubriken »Ur Stockholms-Tidningens historia 1889–1959» och händelsevis utgiven på Tidens förlag.

Sundell, som under åtskilliga decennier tillhört ST:s redaktion, därav en lång tid som redaktionssekreterare och sedermera redaktionschef, har ställt sig — eller om man så vill av tidningens styrelse blivit förelagd — en på en gång pretentiösare och mera blygsam uppgift än Ivar Ljungquist. Medan

Ljungquist kunnat begränsa sig till DN:s journalistiskt-tekniska utveckling har Sundell blivit ålagd att inför 70-årsjubiléet ge en samlad framställning av ST:s historia, att alltså skildra tidningens öden såväl i dess egenskap av nyhetsorgan som i dess egenskap av politiskt forum. Han har dessutom haft att föra sin skildring ända fram till dags dato, eller i varje fall till den svarta dag då detta gamla borgerliga språkrör överläts till motståndarlägret. Å andra sidan har det aldrig varit meningen annat än att hans festskrift skulle ha en mycket översiktlig och kortfattad utformning; vara en rapsodi snarare än en monografi. Redan de föga mer än 250 sidor, som boken omfattar, anges i företalet innebära ett överskridande av den ursprungliga ramen för omfånget.

Från dessa utgångspunkter måste Sundell sägas ha löst sin uppgift ungefär så väl, som man kan begära. Han går, naturligt nog under omständigheterna, ingenstades på djupet. Men han meddelar med den litet opersonliga men objektiva framställningskonst, man vant sig vid att förknippa med ST:s ledaravdelning under dess försocialis-

tiska existens, episoder och karaktistiker, som tillsammans ger en ganska god bild av de allmänna dragen i tidningens utveckling.

Vad som framför allt måste intressera sena tiders barn i historikens inledande avsnitt är det häpnadsväckande uppsving som ST under sin dynamiska grundare Anders Jeurlings ledning gjorde mot 1800-talets slut. Denne utomordentligt kraftfulla och skickliga nyhetsjournalist och — icke att förglömma — tidningsekonom utförde ingenting mindre än ett presshistoriskt mirakel på svensk botten; den enda motsvarighet vårt land har att uppvisa till den engelska populärpressens rekordartade frammarsch. Under loppet av ett tiotal år drev han upp sin tidning för »småfolket» (som inom parentes sagt, o, historiens ironi, ett tag hade två avläggare med namnen Morgon-Tidningen och Afton-Tidningen!) från ingenting till en upplaga på över 100 000 exemplar. Det var en för våra dåvarande förhållanden svindlande siffra. ST var vid denna tid utan konkurrens Nordens största tidning; som jämförelse kan nämnas att när ST vid sekelskiftet passerade 100 000-strecket hade Dagens Nyheter en upplaga på ca 20 000 och Svenska Dagbladet på ca 10 000. ST:s nettovinst uppgick under seklets första år till omkring 225 000 kr. Siffran blir knappast mindre imponerande om man konstaterar att tidningen 60 år senare,

under LO:s egid, enligt tillförlitliga uppgifter går med en förlust av inemot 10 miljoner kr. per år.

Ytterst intresseväckande och förbluffande är också de interiörer, som lämnas från verksamheten inom den första stora svenska tidningstrusten, Skandinaviska Tryckeribolaget kallad. Av dessa framgår att först DN under ett kort skede kontrollerade aktiemajoriteten i ST och därefter ST under ett lika kort skede aktiemajoriteten i DN. De bäge journalistiska huvudkonkurrenterna om »småfolkets» gunst hade alltså tidvis ett strupgrepp på varandra, som dock, egendomligt nog, aldrig på minsta sätt utnyttjades från någondera sidan. Detta var emellertid temporära och efemära företeelser. Det väsentliga är att Jeurling med Sundells ord »arbetat upp en huvudsakligen ny läsekrets, verkligen *lärt* breda lager av vårt folk att läsa dagspressen och för första gången fört fram en tidning till de mycket stora upplagorna. Det är hans banbrytande insats i den svenska pressens historia.»

Jeurling avled 1906 endast 54 år gammal. Vad han skapat var en stor populär nyhetstidning, en familjetidning för hela svenska folket, men inte något opinionsbildande organ med politiskt inflytande. ST hade under hans tid fört en frisinnat borgerlig, försiktigt radikal politik, vars huvudlinje var att inte genom outrerade ståndpunktstaganden stöta några samhällsgrup-

per. De inlägg, som publicerades i tidningen av exempelvis Adolf Hedin och sedermera Valfrid Spångberg utgjorde knappast något annat än undantag från denna regel.

Det var först sedan Jeurling lämnat tidningen, F. Emil Leijon övertagit den ekonomiska och administrativa ledningen och till politisk redaktör och huvudredaktör från Svenska Dagbladet kallat Erik B. Rinman, som ST fick politisk betydelse och politiskt anseende. Rinmans nobla personlighet träder i förgrunden för skildringen av ST:s öden under 10- och 20-talen. Om benämningen nationalliberal haft någon hemul i svensk politik skulle den med fördel kunnat tillämpas på Rinman. Med varm patriotism och livligt försvarsintresse förenade han social reformvilja och förskaffade under sin långa tid som ST:s chef — från 1906 till 1930 — genom sin lugna klokhet, sin fasta saklighet tidningen ett grundmurat anseende för sans och vederhäftighet. Inte för intet fick han heders titeln den svenska pressens förste gentleman och om ST under hans ledning inte kunde hålla sitt försprång framför konkurrenterna låg felet mindre i hans politiska moderation än i Leijons patriarkaliska småsnålhet.

30-talet, då tidningen först övertogs av Erik Åkerlund som bulvan för Torsten Kreuger, därefter under någon tid ägdes av Åkerlund för att slutligen återköpas av Kreuger var en tämligen stormig och

kaotisk tid i ST:s annaler. Betydande ekonomiska och personella investeringar gjordes, men med planmässigheten i ledningen var det mindre väl beställt. Ett särdeles bizarrt intermezzo, som framkallar ett hos Sundell tidigare ohört tonfall av malis, utgjordes av Eskil Sundströms korta regim eller snarare interregnum på tidningen. Den av Palmstierna omhuldade pressattachén i London hade genom en Åkerlunds nyck anställts som chefredaktör med ett 5-årskontrakt på 50 000 kr. om året — ett furstligt gage för den tidens svenska pressförhållanden — men avskedades redan efter ett år. Hans försök att förmedelst copyright på Daily Herald's tupp och otaliga P. M. till medarbetarna anglisera tidningen slog inte väl ut.

Ett större mått av stadga erhöles tidningen sedan den år 1937 åter förvärvats av Torsten Kreuger, men ett nytt orosmoment tillkom i skepnad av Kreugers nye chefredaktör fil. dr Börje Brilioth. Vad Sundells bok har att meddela om den utåt osynliga strid som strax före och under andra världskriget bakom ST:s kulisser pågick mellan å ena sidan Brilioth å andra sidan den politiska redaktionen kan väl kallas sensationellt. Speciellt intresse har de personliga vittnesmål från den politiske redaktören Anton Erman och utrikesredaktören Evert Berggrén, som in extenso återges. När den i svenska inrikesförhållanden beklagligt obehövade

Sundström blev chefredaktör, togs Erman från Upsala Nya Tidning till ST som politisk redaktör, och kvarstod i denna befattning tills LO förvärvade tidningen. Under hela sin tid på ST sökte han på ett föredömligt sätt fullfölja den rinmanska traditionen. Saklighet och grannlagenhet har alltid utmärkt hans skrivsätt. Desto starkare intryck gör följande uttalanden:

»Det är ett under att ST kom igenom Briliothperioden så pass oskadd som den gjorde. Före sin redaktörstid hade ju Brilioth spelat något slags medlande roll mellan de nazistiska grupperna i landet. Det visste jag inte då. Men ganska snart sedan han satt sig i redaktörsstolen, kom man ju underfund med hans inställning. Han var antisemit och antidemokrat...»

Och den likaledes för objektivitet och återhållsamhet välkände Berggrén kompletterar:

»När dr B. Brilioth inträtt som tidningens chefredaktör, visade det sig mycket snart att han kom till ST med den fasta föresatsen att låta tidningen genomsyras av sympati för de totalitära, nazistiska, fascistiska och falangistiska riktningarna... Chefredaktörens sympatier för axelmakterna blev alltmör öppet uttalade och hans kritik av mina ledare och nyheternas redigering skärptes undan för undan.»

Det är ett kuriöst faktum att när den politiske redaktören och utrikesredaktören vädjade till Torsten

Kreuger, denne tog deras parti mot Brilioth. Berggrén fastslår att talet om att Kreuger skulle ha sökt påverka redaktionens medlemmar under kriget saknar all grund. Han hade det — helt säkert riktiga — intrycket att Kreuger närmast betraktade den internationella utvecklingen med en viss kyligt avvaktande inställning och inte ville kompromettera sig åt någotdera hållet. »Han var affärsman och hade inte mycket till övers för ideologier.»

Sanningen av denna sista iakttagelse framgick klart när Kreuger i oktober 1956 sålde sin tidningskoncern till LO. »Därmed började en ny epok i Stockholms-Tidningens historia» lyder den i stenstil avfattade slutmeningen i Sundells krönika. Läsaren kan bara instämma.

En helt annan tyngd och kvalitet än Sundells i och för sig både upplysande och underhållande lilla minnesskrift har naturligt nog Leif Kihlbergs »Ständigt i opposition 1888–1911». Det är första delen av den bok om Dagens Nyheters politiska historia från åttitalet till det demokratiska genombrottet och Otto v. Zweigbergks avgång som tidningens styrelse givit Kihlberg i uppdrag att skriva och den bär också samlingstiteln »Dagens Nyheter och demokratins genombrott». Kihlbergs arbete är avsett att från politiska synpunkter komplettera Ljungquists journalistiska historik.

DN:s styrelse har förvisso valt rätt man för uppgiften. Här föreligger ett av de inte alltför talrika fall, där man kan säga att författaren och ämnet passar varandra som hand i handske. Leif Kihlberg, Brusewitzlärjunge med liberalism i blodet, statsvetenskapsman av faccket och politisk redaktör i Dagens Nyheter under ett par årtionden — vem kunde vara bättre skickad att skriva Dagens Nyheters politiska historia? Under den numera halvt förgätna pretingstenska period, då Dagens Nyheter ännu ägde ett betydande politiskt inflytande framför allt i riksdagskretsar, var detta i stor utsträckning Kihlbergs förtjänst. Han representerade i hög grad den gamla »DN-andan» på ont och gott: intellektuell självtillräcklighet på gränsen till koketteri, radikal arrogans på gränsen till cynism, men också kunnighet, saktlighet och skicklighet. Leif Kihlberg har utan tvivel större förutsättningar än någon annan att göra rättvisa åt det ämne som förelagts honom.

Även den, som med den mest spontana antipati följt större delen av Kihlbergs publicistiska verksamhet måste också medge att han — i varje fall hittills — fullgjort sitt uppdrag på ett mästertligt sätt. Det väldiga stoffet, som bland mycket annat omfattar inte bara DN:s egna lägg utan också stora delar av den övriga tidnings- och tidskriftspresen från de årtionden det gäller, har disponerats med suverän lätt-

het. Kihlberg är verkligen till sin fördel, när han som här får förena den skolade statskunskaparens metodik med den rutinerade politiske skribentens förmåga att presentera sitt stoff. Han har aldrig ägt sin föregångare Otto v. Zweigbergks — lika litet som sin överman och efterföljare Herbert Tingstens — stilistiska glans; hans prosa har ofta varit torr som fnöske, där Zweigbergks och Tingstens gnistrat som stål mot flinta. Men i varje fall i den föreliggande boken blir hans knappa, lapidariska, ibland elliptiska skrivsätt av stark effekt, när han i korta, sakligt laddade kapitel skildrar DN:s utveckling till vänsterns politiskt tongivande organ.

Det är en utomordentligt fängslande läsning. Den erbjuder inte bara ett tvärsnitt genom vår presshistoria utan också genom vår politiska historia under årtiondena närmast före och efter sekelskiftet. Man får livfulla, komprimerade bilder av de publicister och politiker, som stod i händelsernas centrum under denna dramatiska brytnings-tid i vår nyare historia. Vad som inte minst inger respekt — och förvånar — i den inbitne liberalen Kihlbergs framställning är hans mått av objektivitet, den grad av nyansering i omdömet som han visar både när det gäller meningsfränder och meningsmotståndare, den självövertvinnelse som understundom kommer honom att kritisera de förra, även om de skulle råka skriva ledare i DN, och ge er-

kännande åt de senare även om de skulle råka heta Arvid Lindman. Det är en attityd, som fördelaktigt skiljer sig från hans journalistiska.

En egen politisk profil fick DN först då Rudolf Wall — som i likhet med Harald Jeurling i ST dock i första hand var affärsman — gav den unge ingenjören Albert Seberg fritt spelrum på vad som så småningom blev DN:s ledaravdelning. Det är en för den stora allmänheten, ja även för de intresserade nästan okänd märkesman i vår publicistik som Kihlberg här har förtjänsten att ha dragit fram i ljuset. »Tidningens tysta ande» kallades med fog denne utomordentligt flitige och inflytelserike skribent som med orubblig konsekvens föredrog att vara framför att synas. Med Kihlbergs ord: kunnig, omdömesgill, med sinne för realiteter, alltigenom oakademisk och okonventionell, avgjort antibyråkrat och antiklerikal, liberal till hela sin läggning. Flyhänt, i stånd att skriva enkelt och dräpande. Sina associationer hämtade han gärna från områden som ledarskribenter vanligen var främmande för. DN skilde sig, påpekar Kihlberg, från andra tidningar genom att ha en naturvetenskapligt och praktiskt-ekonomiskt bildad person som politiker.

Under en lång följd av år i nära samarbete med Adolf Hedin svarade Seberg för politiken — jämte mycket annat — i DN. Ett sällsamt mellanspel under denna tid utgjorde Fredrik Vult v. Steijerns

korta regim. När Wall drog sig tillbaka år 1889 utsåg han något oförmodat direktören i Centraltryckeriet F. Vult v. Steijern till sin efterträdare som chefredaktör. v. Steijern var en kultiverad goddagspilt, en sybaritisk grandseigneur utan några egentliga journalistiska erfarenheter eller kunskaper och med bara ett enda verkligt stort intresse här i livet: Wagners musik. Hans enda insats av förblivande betydelse för DN tycks också ha varit att han som musikkritiker engagerade en entusiastisk trosfrände i wagnerianismen vid namn Wilhelm Peterson-Berger. Det fruktade märket P.-B. blev ju sedan under 40 år ett av DN:s största journalistiska dragplåster.

Genom sina engagemang i Skandinaviska Tryckeribolaget deltog v. Steijern verksamt i de märkliga tidigare omnämnda transaktioner genom vilka DN för ett tag blev ägare till ST och ST för ett tag ägare till DN. Men hans vidlyftiga affärsverksamhet tycks ha uttömt hans krafter och redan år 1898 tillkännagav den då ännu icke 50-åriga mannen att han till följd av »avtagande hälsa» ämnade lämna chefredaktörsposten. Han drog sig tillbaka till sitt magnifika Kaggeholm, sin flygel, sina Wagner- och Goethesamlingar och njöt trots den avtagande hälsan sitt otium i ytterligare ett 20-tal år.

Redan innan v. Steijern avgått hade till DN kommit den man, som skulle efterträda honom och till

vilken Seberg med glädje och förtroende överlämnat sitt politiska redaktörskap — Otto v. Zweigbergk. Han började sin verksamhet i Dagens Nyheter i februari 1896 vid 33 års ålder. På våren nästa år utsågs han till andre redaktör och i juni 1898 blev han chefredaktör.

Det är Otto v. Zweigbergk som helt, med den självklara rätten av sin ställning och sin begåvning, dominerar Kihlbergs bok. I sin »Svensk politik» och kanske än mer i sina mycket intagande ungdomsminnen har Zweigbergk så långt som hans förteguna natur det medgav givit en bild av sig själv. Den är, naturligt nog, ytterst fragmentarisk. I Kihlbergs skildring framträder han i hög och stark relief — »den målmedvetnaste av svenska publicister med stark självkänsla trots sitt gosseaktiga yttre», skrev motståndaren Leon Ljunglund vid Zweigbergks utnämning till chefredaktör. Som man möter Zweigbergk i Kihlbergs bok framstår han som en av de största publicister vi någonsin ägt. Också den, som i nästan varje fråga har motsatt politisk uppfattning mot Zweigbergk, måste oreserverat beundra hans glänsande stilkonst, hans tankes skärpa och klarhet, hans lidelsefulla politiska följdriktighet, hans frisinne, självständighet och integritet.

Inom parentes sagt finns det i varje fall en punkt där en politisk meningsmotståndare helt kan dela Zweigbergks åsikt nämligen i vad

gäller svenskarna som talare. Han ansåg att med undantag för finnarna fanns det ingen jämförlig nation, som uttryckte sig så stelt och onaturligt som svenskarna. Deras oratoriska genre är egentligen »den patetiska på sentimental boten». Vad som sägs i riksdagen sägs ofta på ett så tråkigt sätt att det vill till stor plikt känsla att höra på — i varje fall trivdes inte Zweigbergk på läktaren, meddelar Kihlberg, och man förstår Zweigbergk innerligt. »Man har närmast det intrycket att vältaligheten i vår riksdag betraktas som något suspekt, ett försök att lura åhöraren», skriver han. Och i överensstämmelse med folklynnnet är den parlamentariska vältaligheten »särskilt rädd för ironin, persiflagen, skämtet, även det attiska».

Detta var för ett halvt århundrade sedan. *Plus ça change, plus c'est la meme chose.*

Med Kihlberg som ciceron får man följa Zweigbergk och Dagens Nyheter i deras kamp mot »storsvenskhet och förstakammarvälde», i deras kampanj för Norge under unionstvistens, i deras stödaktion för Staaffs första ministärbildning, i deras försök att hålla samman liberalerna i oppositionsställning och i deras stora offensiv 1911, som ledde till den seger för DN:s politiska strävanden, vilken får utgöra slutpunkten för historikens första del. Samtidigt får man intressanta inblickar i förhållandena inom tidningen och lika intressanta

utblickar mot förhållandet till konkurrenterna. Kihlberg sticker inte ett ögonblick under stol med att DN under större delen av den behandlade perioden var ST underlägsen som nyhetstidning och SvD långt underlägsen som kulturorgan — en uppgift för vilken Zweigbergk hade besynnerligt lite intresse. Även beträffande fyllig utrikespolitisk information låg DN — trots Simon Brandell — långt efter både SvD och även Stockholms Dagblad. Men han visar övertygande att DN som inrikespolitiskt forum inte bara var ledande på vänsterflygeln utan, kvalitetsmässigt sett, i hela landet.

Det var främst, om inte uteslutande, Zweigbergks förtjänst och man ser med livligaste förväntan fram mot den följande delen, som ju kommer att behandla Zweigbergks storhetstid och den kanske överhuvudtaget intressantaste epoken i vår nyare historia. Med icke mindre förväntan ser man f. ö. fram mot Kihlbergs biografi över Staaft, som samtidigt är under arbete och där väl spänningen i kraftfältet mellan »Kalkas» och hans med- eller ibland motspelare Zweigbergk, kommer att ytterligare klarläggas. Men redan »Ständigt i opposition» är ett kraftprov i sitt slag, som måste räknas till de värdefullaste och mest stimulerande bidragen till vår samtidshistoriska litteratur.

Henrik Sandblads lilla skrift »GHT och hitlerregimen i belysning

av tyska arkivdokument» har huvudsakligen kuriositetsintresse. Den bygger på forskning som författaren på uppdrag av GHT:s styrelse i juli 1959 bedrev i Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes i Bonn. Med all rätt betonar författaren eftertryckligt de betydliga osäkerhetsmoment, som alltid vidlåder historiskt källmaterial i form av diplomatiska aktstycken — legationsrapporter, promemorior o. d. Därtill kommer, framhåller han, den genomgående olägenheten att framställningen måste ensidigt byggas på de tyska dokumenten eftersom det motsvarande svenska aktmaterialet hålls under hemligstämpel.

Vad vi får del av är alltså den tyska diplomatins syn på GHT och i någon mån den svenska pressen i övrigt under hitlertiden. Bakgrunden har sitt pikanteri: alltsedan Versaillesfreden och under hela Weimarrepubliken räknades GHT med allt skäl som en av Tysklands bästa vänner i svensk press. Men omslaget kom hastigt efter nazismens maktövertagande då Segerstedt karakteriserade herr Hitler som en förolämpning — den artikel som framkallade Görings världsbekanta protesttelegram — och Ragnvald Blix publicerade sin oförglömliga dubbelteckning »Tyskland förr och nu», med underskrifterna »Das Volk der Dichter und Denker» och »Das Volk der Richter und Henker».

Det är inte mycket i Sandblads

skrift som är nytt men det skadar ju å andra sidan inte att få en repetitionskurs i ett spännande avsnitt av svensk presshistoria och en anledning att grubbla över gåtan Segerstedt. Sandblad låter då och då undslippa sig att Segerstedts artiklar var väl tillspetsade. Det kan man lugnt påstå. Med en skärva av trolspegeln i ögat skrev Segerstedt under sin sista tid om politiska frågor. Varje ämne han behandlade var blott och bart ett material för hans fejd mot vad han hatade och föraktade. Det fanns många gånger ingen rimlighet, ingen proportion i hans uppfattning av de politiska förhållandena. Han offrade hänsynslöst sanning, billighet och rätt när det erfordrades för att främja hans syften. Han offrade Finland och Balticum, när de tjänat ut som argument och han gjorde helomvändning i förhållande till Ryssland, när det blev bundsförvant i hans strävanden. Men det fanns i hans förkunnelse en demonisk intensitet och en förhäxande monoton, som ofta stegrades till formlig besatthet, men samtidigt hade ett oemotståndligt drag av storhet.

Det har sagts på sina håll att Segerstedt var Sveriges vanvettigaste skribent och på andra att han var vår vettigaste. Säkert är under alla förhållanden att han var vår ovettigaste. Hans ovett var emellertid inget vanligt ovett. Det var ett till genialisk konst sublimerat ovett. Aldrig har i detta land skri-

vits en mer lysande och fruktansvärd satir än Segerstedts och endast sällan har de tunga, arkaiserande uttrycken för hans förakt, med dess gammaltestamentligt profetiska patos kunnat överträffas i svensk litteratur.

Det är ur denna synpunkt man måste se hans insats för att kunna bedöma den med jämnmot och rättvisa. Då kan man också läsa hans måttlösa diatriber mot samlingsregeringens politik med deras groteska överdrifter och ogenerade förvanskningar av sanningen i ungefär samma sinnesstämning som man läser »Svarta Fanor». Ty vad var samlingsregeringens åtgärder och Sveriges politik för Segerstedt annat än stoff för effektfulla repliker i det väldiga drama, där han åt sig kreerat huvudrollen som den store trotsaren av världens mäktige? Denna inställning kan med fog betecknas som hänsynslös och egocentrisk. Likafullt har vi skäl att vara stolta över Segerstedt och hylla honom som en av våra stora.

Han var väl knappast vad man velat göra honom till: en humanitär framstegsoptimist med ideella vyer. Men han var — icke bara vår främsta publicist på 20- och 30-talen — utan ett av våra icke alltför talrika svenska genier. Ett geni med all sin monomana besatthet, sitt storhetsvansinne, sitt isande människoförakt och sitt sterila hån. Och som ett geni kommer han att gå till den svenska odlingens his-

toria, säkerligen inte som ett politiskt geni, knappast heller som ett moraliskt geni, men som en av de få verkligt geniala konstnärerna i samtidens blacka svenska prosa.

Gunnar Sundell: Ord och öden i ett tidningshus. Tiden. Pris 24: —.

Leif Kihlberg: Ständigt i opposition 1888–1911. Bonniers. Pris 29: 50.

Henrik Sandblad: GHT och Hitlerregimen. GHT:s förlag. Pris 6: 75.